

Een andere Beschryving van West-Friesland

In de beschrijving die Klaas Bruin in de *Noordhollandsche Arkadia* van 'Goedaard' geeft is weinig terug te vinden van de kleurrijke, dominante en ambitieuze Andries Schoemaker zoals wij hem kennen. Goedaard schijnt in dat boek een oude, niet al te gezonde en wat uitgebluste man te zijn. Als het inderdaad op een reis van juni 1726 gebaseerd is, was Schoemaker toen 65 jaar oud en zeker niet versleten. In de ruim acht jaar die hem nog restten is hij onvoorstelbaar productief geweest. Hij heeft veel gereisd en daar tekeningen en aantekeningen van gemaakt en hij heeft in die jaren het grootste deel van zijn manuscripten geschreven en getekend.

Eén daarvan was het tweedelige werk *Korte Beschrijving van de Steden, Dorpen, Heren Huijsen etc. van West-Friesland, Kennemerland, Waterland en Amstelland (...)*¹, dat hij in 1733 opdroeg aan zijn dochter Johanna. In de opdracht² schijft Schoemaker over de *Noordhollandsche Arkadia*:

'Soo sag ik in dat werk veel dorpen als buijten dat besteck sijnde: en ik in mijn beschrijving van noord holland aangetekent hadde: niet genoempt 't welk mij aanspoorde om een korte beschrijving van Noord holland bijeen te brengen: en aan uw mijn seer geliefde en waarde dochter op te dragen: gelijk Ik bij deze doen.'

We horen van Schoemaker geen kritiek op Bruin's literaire vormgeving. Wat hem kennelijk niet zinde was dat in het boek veel dorpen niet genoemd waren die hij zelf wel in zijn verzameling had. Daarom maakt hij deze *Korte Beschrijving*. Ze bestaat nu uit twee delen, met daarin 358 afbeeldingen plus beschrijving.³ Daarmee is het veel beknopter dan de eerder genoemde vierdelige *Beschryving*, die 1312 items telt.

Het is moeilijk te zeggen of deze *Korte Beschryving* inderdaad een verbetering of aanvulling van de *Arkadia* is. In de *Arkadia* worden 234 plaatsen genoemd. Er staan echter maar 48 plaatjes in en de onderschriften daarvan bieden weinig houvast voor een vergelijking. Spellingsverschillen en het ontbreken van gegevens maken het extra moeilijk. Na wat schuiven met cijfers lijkt ongeveer een derde van de tekeningen in het manuscript naar oude voorbeelden gemaakt te zijn. Daar is ook weer een ingeplakte prent van de 'Pinksterblom' bij. De andere ongeveer 240 tekeningen zijn naar originelen uit 1726 t/m 1732, waarvan 125 naar Schoemaker zelf, 40 naar Pronk, 8 naar De Haan en 4 naar Gerrit Schoemaker. Van de overige 63 is geen herkomst opgegeven; waarschijnlijk zijn ze naar dezelfde tekenaars. De tekeningen van 1726 en grotendeels ook die van 1727 zijn naar Schoemaker en de later gedateerde naar Pronk en De Haan.

Al met al zien we dat er ten opzichte van de *Arkadia* dorpen en gehuchten toegevoegd zijn, maar ook meer en dan vaak oude afbeeldingen van dezelfde plaatsen. Opvallend is dat in de *Arkadia* heel wat afbeeldingen uit steden als Alkmaar (4), Enkhuizen (6) en Egmond (6) staan, terwijl Schoemaker er in dit manuscript maar één per plaats heeft.

Naar t leven getekend

In de brief aan zijn zoon van 1728⁴ schijft Schoemaker ook:

'daar en boven synder van de provintie van utrecht drie folianten: en heb de voornaamste soo oude als niwe gebouwen die in de stad utrecht syn na t leven laten tekenen.'

'Van de provintie van Utrecht drie folianten'. Die zijn qua inhoud waarschijnlijk hetzelfde als de *Beschrijving van Het Stigt van UTRECHT*⁵ zoals wij dat kennen. Schoemaker zegt niet met zo veel woorden dat hij ook zelf in Utrecht getekend heeft, maar het blijkt wel uit dit manuscript. De 180 afbeeldingen daarin zijn grotendeels door Schoemaker getekend, waarvan minstens 33 naar hemzelf, uit de jaren 1726-1731. Voorzover gedateerd zijn er 39 tekeningen naar Pronk en De Haan uit 1729 tot 1733. Deze cijfers zijn in werkelijkheid hoger, omdat herkomst of jaartal niet altijd vermeld is.

Dat Schoemaker ook door derden gebouwen liet tekenen vindt steun in een mededeling van Pieter de la Rue, die hem in zijn laatste levensjaar bezocht.⁶ Hij schrijft: 'toen ik hem sprak, had hij nog een man uitgezonden, om voor hem sommige zaken landwaarts uit te tekenen, aan wien hij een rijksdaalder daags loon gaf'. Hierover meer in het hoofdstuk 'Jacobus Stellingwerf en Antonina Houbraken', dat na verder onderzoek is toegevoegd. Los hiervan staat dat Schoemaker veel gebruik gemaakt heeft van tekeningen van Cornelis Pronk en Abraham de Haan, die hem vaak op zijn reizen vergezelden. Daarover hieronder meer.

Na de *Noord-Hollandsche Arkadia* is er over Schoemakers reizen niets meer 'door den drukpers gemeen gemaakt'. Toen dat boek in 1732 eindelijk verscheen was Schoemaker al lang bezig om het op zijn eigen manier te doen. Het plan moet bij hem opgekomen zijn om alle steden, dorpen en herenhuizen in de gewesten der Zeven Provinciën te tekenen en te beschrijven. Dat is hem gelukt ook, hoewel sommige manuscripten beter uitgewerkt zijn dan andere. Er zijn nog al eens open plaatsen en er waren niet altijd recente tekeningen beschikbaar. Oorspronkelijk tekende Schoemaker zelf, maar vanaf 1727 zien we dat Cornelis Pronk en Abraham de Haan⁷ het meeste basismateriaal leveren.

Schoemaker heeft ook in zijn latere jaren veel gereisd. Waarschijnlijk maakte hij elke zomer een reis waarbij zijn hobby, het tekenen of laten tekenen van dorpen, kerken, herenhuizen en dergelijke, ruim aan bod kwam. Gevers en

Mensema⁸ noemen bronnen van een bezoek aan Zwolle in 1729, samen Pronk en De Haen, waarbij hij verder Vollenhove, Zalk en Dalfsen bezocht. In 1730 zou hij die plaatsen weer hebben aangedaan.

Uit verschillende geschriften ontstaat de indruk van een vrolijke vriendenkring, die tijdens de reis van alles beleefde. Nahuys memoreert een gedicht van Cornelis Pronk bij gelegenheid van Schoemakers 72^e verjaardag. Daarin worden allerlei avonturen verhaald uit de tijd dat zij samen de verschillende nederlandsche gewesten doorreisden, om oudheden te verzamelen en kerken, kasteelen, poorten, enz. af te teekenen: hoe zij dikwijls verdwaald raakten, bestolen werden, voor verraders aangezien en vervolgd werden; hoe zij vaak slecht geherbergd waren, door onweersbuijen overvallen werden; hoe hun rijtuig brak.⁹

Ook in Schoemakers manuscripten vinden we heel wat opmerkingen over slecht weer, nauwelijks begaanbare wegen, 'hobbelde bobbelde heide' en dergelijke. Zoals in zijn *Beschrijvinge van Gelderlandt*:

'Als wij nu dese somertocht deden in den jaare 1729 was het soo warm als wy van buiten quamen, dat ik byna van myn selven was. Tot Borculo komende was het wederom soo kout, dat myn dienstmaagd Geesje Arens een warme stoof versocht te mogen hebben, doch sulx is myn meer gebeurt in 't rysen.'

Maar het was zeker niet altijd kommer en kwel. Bij Oen (814) schrijft hij:

'een schoot weegs buyten het dorp daar heeft in de roomse tijt een klooster gestaan, waarvan er noch een gedeelte is en werd nu tot een brouwerij gebruykt alwaar wij ten tijde als het door pronk getekent wierd na 't leven gelijk hier verbeelt word met goed en smakelijk bier voor ons Gelt getracteed wierden, doch den hospes had geen scharpe schaar, als soo hij het heel redelijk maakte'.¹⁰

Voor een poging om de reizen die Schoemaker in deze jaren maakte zo goed mogelijk te reconstrueren hebben we twee bronnen: zijn eigen manuscripten en de tekeningen die door Pronk en De Haen gemaakt zijn. Het probleem met de manuscripten is dat het geen reisverslagen maar plaatsbeschrijvingen zijn, op alfabetische volgorde. Er staan lang niet altijd jaartallen bij en slechts sporadisch een datum en die gegevens kloppen soms niet. Voor de tekeningen, voorzover die al in origineel of afdruk bewaard gebleven zijn, geldt min of meer hetzelfde. Gelukkig zijn van de 'somertochten' van 1731 en 1732 meer gegevens beschikbaar.

De schetsboekjes in het Rijksprentenkabinet

Het Rijksmuseum bezit zes boekjes met schetsen van dorpen en gebouwen die tijdens reizen gemaakt zijn en hierna met de letters A t/m F worden aangegeven.¹¹ Oorspronkelijk werden er vijf aan Cornelis Pronk en één aan Abraham de Haen toegeschreven. Kasteleyn¹² heeft de boekjes bestudeerd en komt tot de conclusie dat er vier van De Haen zijn, één van Pronk en één van Abraham Meijling. Op sommige schetsen staat een jaartal, of zelfs een volledige datum, zodat een deel van de reizen van Pronk en De Haen gereconstrueerd kan worden. Ook is er een verhaal van een reis naar Kleef, met potloodtekeningen van Cornelis Pronk uit 1731, dat alleen in transcriptie bekend is en hierna met de letter G is aangeduid.¹³

Deze tekenreizen werden vaak in opdracht van Schoemaker gemaakt en dikwijls was hij er zelf bij. Dat was ook het geval in 1731 bij de reis naar Kleef en omgeving, waarover Pronk's reisverhaal handelt. Behalve Pronk waren Andries Schoemaker en zijn huishoudster Geesje Arends uit Epe en 'de Hr. Bourse en sijn E. dogter'¹⁴ van de partij. De reis begon op 12 juni in Amsterdam en ging de eerste dag via het Gooi en Lage Vuursche tot Amersfoort. Vandaar reisde men over de Utrechtse heuvelrug naar Wageningen en via de Veluwezoom naar Arnhem. De volgend overnachtingsplaatsen waren Zevenaar, Kleef (drie nachten) en Nijmegen. Vandaar ging het op 20 juni naar Dodewaard, waar het verhaal ophoudt. Pronk's lijst van tekeningen (G) begint met een liggende koe en eindigt met enige rijnamen. Daar tussen door tekende hij 81 dorpen, kerken, kastelen of herenhuizen, vooral op de Veluwezoom, in het gebied rond Zevenaar, in Kleef en omstreken en in de Betuwe. In het thans bekende gedeelte van Schoemakers manuscript van Gelderland is van deze tekeningen niet zo veel terug te vinden. In de stad Kleef zijn alleen tekeningen van het klooster Zion gemaakt, waaronder een van Schoemaker op de priesterstoel met de nonnen er om heen aan een tafel; deze komen in het manuscript van Kleef niet voor. Het manuscript van de omstreken van Kleef is niet gevonden, zodat we niet weten of daar tekeningen uit 1732 in zijn gebruikt.

Zelf heeft Schoemaker op deze reis blijkbaar ook schetsen gemaakt; in het manuscript Gelderland staan tekeningen met de signatuur A:S. van Scherpenzeel, Winssen en Hien, plaatsen die op deze reis zijn aangedaan. Pronk moet dat jaar nog eens op de Veluwe geweest zijn, want in het manuscript van Gelderland stonden verschillende tekeningen naar Pronk van dat gebied, die niet tijdens de reis naar Kleef getekend zijn. Of waren ze soms naar De Haen?

Blijkens schetsboekje B is De Haen kort na de reis van Pronk, van 8 tot 28 juli 1731, ook naar het gebied van Kleef geweest. Hij reisde via Maarssen en Utrecht, waar hij resp. het Huis Boelestein en de Witte Vrouwenpoort tekende. In Elst, Bommel en Ubbergen tekende hij 23 herenhuizen en kerken, in het gebied van Kleef nog eens 50. In datzelfde jaar ging hij terug naar de Liemers, want Schoemaker gebruikt in zijn *Beschrijvinge van Gelderlandt* minstens 39 tekeningen van De Haen uit dat gebied. Het lijkt er op of De Haen, na de min of meer voorbereidende reis die Schoemaker met Pronk maakte, er op uit gestuurd werd om te tekenen wat was overgeslagen.

Vermoedelijk ook in 1731 maakte De Haen volgens schetsboek C een reis door Zuid-Holland en naar enkele plaatsen rond Haarlem (34 schetsen). Dan volgen er 32 schetsen waarbij aangetekend is dat die van c.p. (Pronk) zijn

overgenomen. Daarbij zijn er ongeveer 10 uit Pronk's reisverhaal van 1731. Tenslotte staan in dit boekje nog 8 schetsen uit Noord- en Zuid-Holland. Volledigheidshalve noemen we ook schetsboek A, dat 18 schetsen van Abraham Meijling uit de jaren 1723 en 1724 van Noord-Holland bevat. Meijling was een vriend van De Haen; Schoemaker heeft enkele tekeningen van hem gebruikt. Schetsboek E bevat 65 bladen met ongedateerde schetsen van De Haen van het huidige Noord-Brabant. In schetsboek F staan op 95 bladen ongedateerde schetsen van Pronk uit Noord- en Zuid-Holland en Zeeland.

Schetsboekje D tenslotte is weer van De Haen. Het is van 1732 en op veel van de schetsen staat ook een datum. Eerst zijn er 8 plaatsen in het Gooi getekend. Op 10 juni is De Haen opnieuw in Kleefsland en maakt daar 5 schetsen, mogelijk van plaatsen die op eerdere reizen overgeslagen waren. Op de terugweg tekent hij nog in Tiel en Avezaath. Kort daarop, op 22 juni, begint een reis van minstens 20 dagen via Baarn, Bunschoten en de Veluwe naar Overijssel en Drente. Het schetsboekje eindigt op 4 juli in Ruinen (Dr) en er is helaas geen vervolg op.

Tekeningen naar Pronk of De Haen

De reis van 1732 gaat van Amsterdam via de Veluwe naar Zwolle. Dat gedeelte van de reis is in *Over de hobbelde bobbelde heide* kort beschreven. Gevers en Mensema baseerden zich daarbij mede op het schetsboekje 'Pronk IV', hierboven schetsboekje D genoemd, dat later door Kasteleyn aan Abraham de Haen werd toegeschreven. In het boekje staan schetsen van de Eembrug, Bunschooten en Spakenburg en daarna van 9 plaatsen of gebouwen op de Veluwe. In Schoemakers manuscript van Gelderland, voorzover dat bekend is, staan echter uit 1732 van dat gebied meer dan 20 tekeningen naar Pronk, enkele naar Schoemaker zelf en geen enkele naar De Haen. De tekeningen uit het nu aan De Haen toegeschreven schetsboekje D moeten in Schoemakers manuscript dus op naam van Pronk staan. De verklaring is waarschijnlijk dat de tekeningen die De Haen maakte in het bijzijn van zijn leermeester als van 'den groten tekenmeester' Cornelis Pronk werden aangemerkt. Als De Haen alleen op reis ging was hij 'A. de Haen de jonge'. Kasteleyn¹⁶ concludeert eveneens dat Schoemaker zelden De Haen als tekenaar noemt en dan nog alleen wanneer Pronk ter plaatse niet getekend heeft. In het ms Overijssel zien we ook dat tekeningen, gebaseerd op schetsen van De Haen, op naam van Pronk staan.

Pronk was blijkbaar het hoofd van het compagnonschap. Het is ook niet zo dat iemand steeds volledig voor een bepaalde tekening verantwoordelijk was. Schetsen werden van elkaar overgenomen en verder uitgewerkt. We zagen dat De Haen in schetsboekje C tekeningen van Pronk overnam. De schetsboekjes (er zijn er veel meer geweest en er zijn ook veel losse bladen in omloop) en de uitgewerkte tekeningen vormden het bedrijfskapitaal, waaruit aan opdrachtgevers geleverd werd. De Haen vermeldt in zijn *Naem Lijst*¹⁷ vaak dat een tekening in 'ons tekenkabinet' te vinden is. Met dat al zal het niet altijd duidelijk zijn wie de oorspronkelijke schets gemaakt heeft van een tekening die op naam van Pronk staat.

Er zijn een drietal plaatsen op de grens van Overijssel en Gelderland die Schoemaker zowel in zijn manuscript van Overijssel als dat van Gelderland behandeld heeft en door De Haen in zijn *Naem Lijst* van Overijssel genoemd zijn. Hoewel ze geen opheldering verschaffen over de tenaamstelling van de tekeningen, is het toch wel verhelderend de verschillende teksten bij elkaar te zien.

De Haen: 'Hoenloo, een deftig landhuis, bij Hengvorden, tussen Olst en Deventer, door C.P. in den jaere 1732. uitgetekend, en in ons tekenkabinet, onder Overijssel te vinden.'

Schoemaker, ms Overijssel, I-193:

Hoenlo 1732, alleen genoemd; geen afbeelding, geen tekst

Schoemaker, ms Gelderland, volgens Storm Buysing, 410:

Hoenloo: 2 teek.ⁿ naar C. Pronk, 1732.

De Haen: 'Dotekom wordt in sommige land kaerten als een heerenhuis uitgedrukt; tot Wilsum op den veluwsen bodem tegen over Olst; in de jaere 1732. heb ik nevens C.P. dit Wilsum uitgetekend; zijnde een toren van een capel, daer niet in gepredikt, maar met klokken over de dooden geluid word.' (schets in schetsboek D, Capel te Welsum)

Schoemaker, ms Overijssel, II-119:

geen tekening. Wilsum of Welsen aan den Isselstroom (volgt vrij lange tekst)

Schoemaker, ms Gelderland, volgens Storm Buysing, 1178:

Welsum: teek. naar C. Pronk, 1732, tekst.

De Haen: 'Beverveurde op de uiterste grenzen van Overijssel in 't graefschap Zutphen tussen Diepenheim en Borkeloo, door mij in den jaere 1732 uitgetekend; is een slegt leemen boerenhuis, ten deele met eenen breeden maer ruig begroeiden graft omvangen.'

Schoemaker, ms Overijssel, I-178:

'Beverveurde, gelegen in het graefschap Zutphen, is een havesaat. Het huys is seer out en slegt, met roode pannen gedeckt en een houte gevel. En is, gelijk hierboven verbeeldt wordt, na 't leven getekend door den tekenmeester C. Pronk, als wij daar samen waren. Het heeft een droge toegewassene graght en ligt rondom seer vermakelijk in 't geboompt.'

Schoemaker, ms Gelderland, volgens Storm Buysing, 126: geen mededeling over tekening;

'Bevervoorde is gelegen in 't Hertogdom Gelder in 't graafschap Zutphen. Het is een adelijk havesaat, het huys is seer oud en slecht en met rode pannen bedekt en een hout gevel gelijk hier boven verthoont word en als wij in den jare 1730¹⁸ daar waren na het leven nagetekent, daarom lijt een droge toegewassen gragt en is rondom seer vermakelijk met boomen beset, de lands douwe daar omtrent is seer goet.'

Opm. Het RKD heeft in de map Bevervoorde een tekening van Schoemaker met als onderschrift: 'C. Pronk Bevervoorde Anno 1730'¹⁸ Deze moet uit het ms Gelderland afkomstig zijn.

Over de hobbelde bobbelde heide

Aan de hand van Schoemakers manuscript van Overijssel¹⁵ en veel andere bronnenmateriaal, waaronder ook schetsboekje D, hebben Gevers en Mensema in *Over de hobbelde bobbelde heide* een nauwkeurige reconstructie van de reis door Overijssel, Friesland en Drente gemaakt. Het reisgezelschap bestond uit Andries Schoemaker zelf, bijna 72 jaar oud, zijn huishoudster Geesje Arends en de topografische tekenaars Cornelis Pronk, 41 jaar, en Abraham de Haen, 25 jaar. De reis ging per wagen, een vierwielige karos die door twee paarden werd getrokken. Een derde paard ging mee voor bijzondere gevallen. Het kon als het nodig was helpen trekken, maar werd ook als rijpaard gebruikt als een van de deelnemers in de buurt ging tekenen of voor eten of logies moest zorgen.

Op 26 juni vertrok het gezelschap uit Amsterdam en vorderde men tot Nijkerk. Tijdens deze rit maakte De Haen tekeningen in Eembrug, Bunschoten en Spakenburg. De tweede nacht werd gelogeed in Staverden en de derde, van 28 op 29 juni, bij familie van Schoemaker in Zwolle. Zowel Pronk als De Haen hebben op de Veluwe tekeningen gemaakt, die Schoemaker voor zijn beschrijving van Gelderland heeft gebruikt. Schoemaker tekende ook zelf, zoals in Nierssen (bij Vaassen).

Na Zwolle waren de overnachtingsplaatsen resp. Hasselt, Meppel, Steenwijk, Heerenveen, Dwingelo, Echten, Ommen en Almelo, waar men twee nachten bleef. Daar woonde immers Schoemakers familie. Op 8 juli vertrok men uit Almelo om in Diepenheim te overnachten. Naar het verdere verloop van de reis moeten we gissen. Gevers en Mensema maakten van de door hen beschreven reis een lijst van 108 tekeningen, exclusief die van de Veluwe. Voor een uitgebreid overzicht van deze tocht verwijzen we gaarne naar hun boek.

Vervolgreis door Gelderland

Het vervolg van de reis door Gelderland is moeilijk te reconstrueren, want er is geen *schetsboekje* en geen *Naem Lijst* meer. We zijn in hoofdzaak aangewezen op wat van Schoemakers manuscript van Gelderland boven water is gekomen. Daar staat soms geen jaartal bij en bijna nooit een datum. In onze voorlopige lijst van tekeningen uit het ms Gelderland staat bij 112 tekeningen het jaartal 1732. Van 2 daarvan is de herkomst onbekend, 92 zijn er van Pronk, 17 van De Haen en 1 van Schoemaker zelf. Ook hier weer een sterk Pronk-overwicht, waarbij de vraag gesteld moet worden hoeveel van die tekeningen in feite op De Haen teruggaan. Wat opvalt is dat de tekeningen die aan De Haen zijn toegeschreven allemaal in plaatsen tussen Maas en Waal en vooral in de Over-Betuwe gemaakt zijn. De Haen zou daar een aparte reis voor gemaakt kunnen hebben. De meeste van deze gebouwen zijn in hetzelfde jaar echter ook door Pronk getekend en dat wijst op een gezamenlijke reis.

Als we de gegevens uit Schoemakers manuscript en andere bronnen op een rij zetten kan de reis vanaf Bevervoorde en het dorp Gelselaar naar Geesteren, Ruurlo en Warnsveld zijn gegaan en wellicht naar Gorssel. Aan de Veluwe kant van de IJssel kunnen we de draad weer oppakken bij Wilp, Bossloo, Hall, Brummen en Dieren. Waarschijnlijk via Huissen en Nijmegen volgen in de Over-Betuwe Doornenburg, Gendt, Ooij en Persingen. Van de stad Nijmegen bestaan enkele tientallen tekeningen van Pronk¹⁹ die naar het schijnt gebruikt zijn voor H.C. Arkstee's *Nymegen, de oude hoofdstad der Batavieren*, dat in 1733 verscheen²⁰. In dat boek staan 38 kleine topografische prenten, de meeste van binnen de stad en een tiental uit de directe omgeving. In Schoemakers manuscript stonden 18 tekeningen van Nijmegen vermeld, echter zonder jaartal of herkomst. De titels komen echter zo sterk overeen dat het wel om de dezelfde afbeeldingen moet gaan. Het is de vraag of Pronk al deze tekeningen tijdens de gezamenlijke reis gemaakt heeft of dat hij (en De Haen?) daarvoor een aparte reis maakten.

Na Nijmegen en de daarbij gelegen plaatsen Hees, Weurt en Malden is er langs of in de buurt van de Maas getekend in Overasselt, Nederasselt, Balgoy, Wychen, Hernen, Leur, Batenburg, Appeltern en Maasbommel. Van de Bommelerwaard zijn er tekeningen uit Ammerzoden, Well, Kerkwijk en Zaltbommel en daarna langs de Waal uit Dreumel, Wamel, Leeuwen, Puiflijk, Druten, Dodewaard en Winssen. In de Over-Betuwe volgen nog Loenen&Wolferen, Valburg, Homoet, Heteren en Driel. Zo zou de reis verlopen kunnen zijn, maar misschien ging het heel anders. In dit hoofdstuk hebben we ons beperkt tot het geven van een indruk. Voor een nauwkeuriger reisbeschrijving moet nog veel materiaal verwerkt of opgezocht worden en is veel gepuzzel nodig.

Na 1732 heeft Schoemaker zelf niet veel meer gereisd; we komen althans nauwelijks tekeningen naar eigen schetsen van hem tegen. Pronk en De Haen zijn blijkens Schoemakers manuscripten tot in zijn sterfjaar 1735 voor hem blijven reizen en tekenen.

Noten

- ¹ De volledige titel luidt: *Korte Beschrijving van de Steden, Dorpen, Heren Huijsen etc. van West-Friesland, Kennemerland, Waterland en Amstelland, Benevens het meeste gedeelte der selver Afbeeldingen, soo als 't van outs geweest is, of als het tegenwoordig is. Meest zelfs na 't Leven getekend en by Een Gebracht, door Andries Schoemaker*, 2 delen, Koninklijke Bibliotheek 78 C 54/55.
In de collectie van de Koninklijke Bibliotheek bevinden zich nog twee manuscripten van Schoemaker die op hetzelfde landsdeel betrekking hebben:
 - *Korte Beschrijving van de oude adelyke huysen deszelfs Ruinen: deftige riddermatige hofsteden: hofsteden en plysier plaats en gelegen in Westvriesland, Kennemerland, Waterland en 't land van Bloys (...)*, 78 H 43
 - *Korte Beschrijving van Westvriesland kennemerland waterland en 't land van bloys (...)*; deel I en II, letters A - N, ontbreken; deel III en IV: 78 H 46/47.
- ² p. 5 en 6.
- ³ De inhoudsopgave staat in het hoofdstuk 'Ms Schoemaker KB 78 C 54 en 55' op deze site.
- ⁴ In *Stichtsche klyne chronicke (...)*, 2 dln., Het Utrechts Archief, V E 5, dl. I, blad 1 t/m 8.
- ⁵ *Beschrijving van Het Stigt van UTRECHT Derselver steeden Dorpen en gehugten. Meest alle naar het Leeven geteekend en met een korte aantekening verrijkt en tot dusdanige Standt met veel moeite bijeengebragt door ANDRIES SCHOEMAKER*. ms Andries Schoemaker in Utrechtse Archieven. Op het titelblad van het tweede deel is 'met veel moeite' vervangen door 'tot dusdanigen standt gebragt'.
- ⁶ Over het bezoek van Pieter de la Rue aan Andries Schoemaker, zie: W.S. Unger 'De Zelandia Illustrata', in: [K. Heeringa e.a.], Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het anderhalve eeuwfeest van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, te Middelburg: 1769-1919, Middelburg [1919], 48, noot 2.
- ⁷ Later hebben Cornelis Pronk (1691-1759) en diens toenmalige leerling Jan de Beyer (1703-1780) voor Isaac Tirion gewerkt. Diens *Het Verheerlykt Nederland* verscheen vanaf 1745 in 9 delen met elk ongeveer 100 prenten van Hendrik Spilman naar Pronk, De Haen en De Beyer. Allemaal eigentijds dus.
Abraham de Haen (1707-1748) sukkelde met zijn gezondheid en overleed op 41-jarige leeftijd.
- ⁸ A.J. Gevers en A.J. Mensema, *Over de hobbelde bobbelde heide*, 1985.
- ⁹ Nahuys 160-16. Het gedicht zelf is niet gevonden.
- ¹⁰ Uit: *Beschrijvinge van de Steeden, Dorpen, Adellijke Huizen enz. in Gelderland (...)*. Dit manuscript is in de oorlog verbrand; er wordt gewerkt aan een zo volledig mogelijke reconstructie, die op deze site gepubliceerd zal worden. De aangehaalde zinnen zijn uit f. 107 en 814 volgens een transcriptie van R.D. Storm Buysing.
- ¹¹ Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, de volgende inventarisnummers met jaar en nieuwe toeschrijving en tussen () de aanduiding zoals die in dit hoofdstuk is gevolgd:
 - Bl-1897-387a, 1723-24, A. Meijling (A),
 - Bl-1897-387b, 1731, A. de Haen (B),
 - Bl-1897-387c, 1731-32, A. de Haen (C),
 - Bl-1891-3186, 1732, A. de Haen (D),
 - RP-T-1918, jaar onbekend, A. de Haen (E)
 - RP-T-1970-4, ca. 1730, C. Pronk (F).De boekjes zijn op verschillende tijdstippen verworven.
- ¹² Leonard Kasteleyn, 'Een Pronkende Haen', in *Bulletin van het Rijksmuseum*, 1996 nr. 2, p. 91-119
- ¹³ 'Reisverhaal met potloodtekeningen van C P in een perkament boekje, gemerkt No. 22 in het bezit van Heer Jhr. R.C. Six te 's Gravenhage' in *Pronkstukken* 1974 nr. 6, p. 146-155. Deze lijst van tekeningen is door de auteur gemerkt 'G'.
- ¹⁴ Waarschijnlijk wordt Jacobus Bourne bedoeld, die ook de reis van 1713 en vermoedelijk die van 1714 meemaakte.
- ¹⁵ *Korte beschryving van Over Issel, der selver steeden, dorpen, Vlekken, Buurten en Kasteelen, neevens derselver Verbeeldingh, meest alle na 't leven geteekend door Cornelis Pronk en andere', bij een gebracht [ontbreekt]*, 2 delen, Historisch Centrum Overijssel 263/862.
- ¹⁶ op.cit., p. 115, noot 28
- ¹⁷ *Naem Lijst der adelijke huizen, sloten en kasteelen*, manuscript van Abraham De Haen (toeschr.), SAB Deventer, waarvan een transcriptie in deze site is opgenomen.
- ¹⁸ Schoemaker vergist zich in het jaartal; Gevers en Mensema reproduceren op p. 178 de tekening van Pronk met als jaartal 1732. Ook tekende Pronk toen de kerk van het nabijgelegen dorpje Gelselaar. Het is niet aan te nemen dat Schoemaker en zijn gezelschap ('als wij daar waren') daar meer dan eens geweest zijn.
- ¹⁹ In de topografische atlas van het Historisch Museum Het Burgerweeshuis te Arnhem bevinden zich 18 tekeningen van Pronk van de stad Nijmegen. Op 10 daarvan staat een jaartal: 1732. Er is ook een tekening van De Haen, van de Grote Markt, van 1732.
- ²⁰ In Arkstee's boek zijn aan topografische prenten behalve de 38 'kleine' (ca. 7 x 10 cm), ook 4 grote uitslaande bladen van Nijmegen, gezien vanuit de vier windstreken, opgenomen. Alleen op de eerste daarvan staat: 'C. Pronk del. ad. viv.' en 'Jan Ruyter Fecit'. Op de drie andere staat: 'Jan Ruyter del. et fecit.' Op de 38 kleine prenten staat helemaal geen aanduiding van de herkomst.